

**Aszfaltolvasztó kazánba hányt, szalonnasütéskor
elpusztult, nyirkos pincében megpenészedett
Kriza-kéziratok nyomában. Kísérlet a Gergely Pál
konstruálta legenda lebontására²**

A *Vadrózsák* kapcsán a folklorisztikai köztudatba az egyik leghatásosabban beépült és megszilárdult³ történet az, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia épületének pincéjében megtalált Kriza-hagyatékról Gergely Pál (és nyomában Kovács Ágnes) írt le. A feltehetően jól ismert alaptörténet a következő: 1949 körül Gergely Pál, az Akadémia gondnoka az ott folyó építkezések során észrevette, hogy egy addig elzárt pincerészben gazdasági iratok, s közöttük népköltészeti gyűjtések (s azok között a *Vadrózsák*hoz kapcsolható folklórszövegek) rejtőznek. Ezek – mivel minden bizonnyal 1885 (Arany Lászlónak az Akadémia épületéből való kiköltözése) óta elfeledve egy elfalazott pincében rejtőztek – megpenészedtek, különösen a *Vadrózsák*hoz tartozó meseanyag szenvedett károkat: ennek harmadát nem sikerült megmenteni. A többit azonban éveken keresztül tisztították, vasalták, formalinozták, míg egy részét 1956-ra megjelentethették a *Székelly Népköltési Gyűjteményben* (Kriza 1956).

¹ Szakál Anna (1982, Budapest) az ELTE néprajz–magyar–film szakos végzettje. A BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének és az ELTE Magyar Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. Kutatásainak középpontjában Kriza János és gyűjtőtársai, illetve az erdélyi népköltészeti gyűjtés kezdetei állnak. A *Vadrózsák* (1863) létrejöttével és utóéletével kapcsolatba hozható levelezést 2012-ben rendezte sajtó alá.

² Jelen tanulmány a Kriza János Néprajzi Társaság 24. évkönyvében, 2016-ban megjelent szöveg másodközlése, néhány kisebb stiláris változtatással.

³ A teljesség igénye nélkül: Faragó 1967: 49, 1971: 168–169; Kriza 1987: XIII, 2001: 228; Domokos 2007: 198; Domokos–Gulyás 2009: 6; Olosz 2013: 55–56, 2014: 267. A pincébe került Kriza-iratokkal kapcsolatos események leírásához Faragó József és Olosz Katalin elsődlegesen Kovács Ágnes 1961-es történetvariánsát használta fel, Domokos Mariann legfőbb forrása pedig Kovács Ágnes Gergely Pállal készített, kéziratban maradt interjúja volt. Kriza Ildikó hivatkozások nélküli írása nem tudni, melyik eredeti szövegre megy vissza, mivel egy egészen új variánst hoz létre, amelyben 1948-ban „az Akadémia vizes pincéjéből penészes papírokat cipelnek a Dunába” meg nem nevezett személyek.

A vizsgált történet egyedüli forrása Gergely Pál, aki számos (legalább 12) alkalommal⁴ beszélt arról, hogy hogyan, mikor, milyen előzmények után és milyen körülmények között fedezte fel a kéziratokat. 1952-ben az *Ethnographia* olvasóit tájékoztatta tényszerűen az újonnan az MTA Kézirattárába került (és így kutatható) folklóranyagról – köztük a pincében megtalált gyűjteményekről is. Feltehetően ugyanebből az évből származik egy feljegyzése az egyik bekötött Kriza-kötet belső címlapjáról. 1956-ban Vörösmarty Mihály ismeretlen kézíratairól írva beszél azok (és mások mellett Krizához tartozó kéziratok) felfedezésének helyéről. 1957-ben az *Arany János és az Akadémia* című, az Akadémiai Kiadónál megjelent kötetben, 1958-ban *Az Akadémia levéltára az MTA Könyvtárának Kézirattárában* című önálló füzetben számolt be Gergely Pál a megtalálás körülményeiről. 1964-ben az általa sajtó alá rendezett *Hivatali iratok* 2. kötetében (amely Arany János összes műveinek 14. kötetét jelentette) röviden szintén ismertetette a megtalálás körülményeit. 1975-ben a *Keresztény Magvetőben*, az *Ethnographiában* és a *Magyar Nemzetben* is írást közölt Kriza Jánosról és a *Vadrózsákról*. Mind ezekben, mind az 1978-as *Budapest* folyóiratban megjelent *Az Akadémia pincéi*, illetve a *Magyar Nemzetben* publikált *Kincsletek lomtárakból* című cikkeiben foglalkozik a folklórkéziratok felfedezésének kérdésével. Kovács Ágnes 1981-ben készített Gergely Pállal interjút, amelyben a kéziratok megtalálásáról is beszélgetnek.⁵

⁴ A teljesség igénye nélkül: Gergely P. 1952, 1956, 1957, 1958, 1975a, 1975b, 1975c, 1978a, 1978b, MTAKK Irod. 4-r. 409/I: belső címlap sz. n., MTAKK Ms. 4163/108, AJÖM XIV: 601–609. A teljesség igénye nélkül kitétel ebben az esetben azt jelenti, hogy nem vállalkoztam a *Magyar Nemzet* című napilap szinte 30 évének mikrofilmen való áttekerésére annak érdekében, hogy valamennyi ott megjelent Gergely Pál-írást megtaláljam. Ez azért lett volna fontos, mert kortársak úgy emlékeztek, hogy szívesen és színesen nyilatkozott Gergely Pál a lap újságíróinak, s az általam itt tárgyalt történet mellett Arany János Voinovich-villából megmentett kézíratai kapcsán is több variánsban mesélt el egy (abban a formában) meg nem történt esetet (amelyre akkoriban a *Szent Battyú* történeteként utaltak). Mivel sem az OSZK cikkgyűjteménye, sem a Matarka nem teljesen megbízható, feltehetően emiatt nem akadtam segítségükkel ezekre a cikkekre. A *Magyar Nemzet* közeljövőben várható digitalizálása után mindenképp érdemes volna ezeknek (legalább a párhuzam miatt) utánanézni.

⁵ Itt jegyezném meg, hogy a Gergely Pállal készített interjút először Domokos Mariann tette közzé a szakdolgozatában (teljes terjedelmében ld. Domokos 2004: melléklet, illetve az Arany-kéziratokkal kapcsolatban részt publikálva ld. Domokos–Gulyás 2009: 64.) és a későbbiekben is idézett belőle, azonban a *Növedéki Napló* számát is a jelzet részének gondolta, ezért a beszélgetés több helyen úgy szerepel, mint Ms. 4163/108. 2/1983. Azonban az utóbbi két szám nem része a jelzetnek, nincs is jelen esetben semmi különösebb jelentősége, hogy az 1981-es beszélgetést 1983-ban leltározták be. Vö. pl. Domokos 2015: 454.

Rajta kívül – az eddigi kutatások alapján úgy tűnik – soha más kortanú nem írta le ezeket az eseményeket. Kovács Ágnes három helyen (Kovács 1956, 1961, 1983) mesélte újra (és esetenként tovább) az akadémiai Kriza-kéziratokkal kapcsolatos történéseket. Leírásai egyértelműen Gergely Pál (feltehetően szóban is többször elhangzó) történeteire mennek vissza. Kovács Ágnes először a közösen megjelentetett 1956-os *Székely Népköltési Gyűjteményben*, másodszor *Az álomlátó fiú* utószavában 1961-ben, utoljára pedig a Gergely Pál halálára írt, az *Ethnographiában* 1983-ban megjelent nekrológban számolt be az eseményekről.

Kettejük szakmai együttműködéséről keveset tudunk⁶, de néhány elejtett megjegyzésből⁷ úgy tűnik, hogy annak kezdete csupán 1955 körülre datálható.

vagy Domokos–Gulyás 2009: 6. 10. lj, 7. 12. lj. Az interjú teljes szövege jelen tanulmány első megjelenésének helyén, a szöveg mellékletében is olvasható.

⁶ Az általam áttekintett (az MTA BTK Néprajztudományi Intézetében található) Kovács Ágnes-levelezésben nem találtam erre utaló adatot. A MTA Könyvtárának Kézirattárában található Gergely Pál-hagyatékban szintén nem volt ennek semmi nyoma.

⁷ Kovács Ágnes Gergely Pállal készített interjúja – meglátásom szerint – azt bizonyítja, hogy a megtalálást követő (évekig elhúzódó) munkálatok idején Gergely Pál, akinek ekkor még nem volt szándékában a kiadás, nem ismerte Kovács Ágneset és nem is kérte a mesekutató segítségét. Következésképp Kovács Ágnesnek nem lehetett közvetlen tapasztalata az ebben az időszakban zajló eseményekről. „G. P.: [...] Kérem szépen, megmondom: én nem értem rá nagyon foglalkozni ezekkel, csak azt láttam, mesék, versek, satöbbi, satöbbi, gyűjtötte Kriza, 20–30-féle Kriza gyűjtőtől, őtöle is egypár töredék volt, meg javított nyomdakész, a Vadrózsák első kötetének, a 62-es megjelenésű Vadrózsáknak a nyersanyaga is itt volt. Azzal már nem tudtam mit csinálni, összekötöttük, félretettük. Én nem tudtam, hogy pár év múlva ez meg is fog jelenni. Elég az hozzá, a könyvkötőnknek – itt a házban volt egy könyvkötőnk – leadta a kollegám itten, a Berlász a mesegyűjteményt, olcsó félvászon kötetekbe, aztán az – persze senki sem értett hozzá, én sem, Berlász még kevésbé, mint történész és nem tudtuk szétválogatni egész pontosan, így keveredett bele sajnos az Arany László, meg a Juliskának is valami kézírata, egy olyan kötetbe, amin az volt, hogy Krizától. Hát ez a magyarázata, ez a tévedés! Az, hogy hát nem voltunk szakemberek, ez az egyik, meg időnk se! K. Á.: Azután Pali bácsi rájött arra, hogy ezek nem mind Krizához beküldött kéziratok, hisz mindenütt ott van a kezennyoma, hogy vesd össze: Arany László meséivel. És emlékszem, hogy nekem fel is hívta a figyelmemet egy kézíratra, ami Arany Juliskától származik. G. P.: – Igen. Van benne egy pár... szinte könnyezve simogattuk és néztük.” Ld. MTAKK Ms. 4163/108: 5–6. Ugyanezt erősíti Kovács Ágnes kijelentése, amikor az Arany-mesék kapcsán köszönetet mond „Gergely Pálnak, aki a kéziratok szövegekre még a Kriza-gyűjtemény szerkesztése idején (1955) a figyelmet felhívta.” Kovács 1969: 180. Ha a szövegekre ekkor, 1955-ben kellett felhívnia a figyelmet (amikor azok a Kriza-mesékkal egybekötve álltak kb. 1952 óta), akkor ez – meglátásom szerint – arra mutat, hogy Kovács Ágnes a Kriza-kéziratokkal is csak igen későn, valamikor 1955-ben találkozhatott. Itt érdemes azt megjegyezni, hogy bár a szerkesztési munkálatok időtartama nem ismert, de bizonyos adatokból úgy tűnik, hogy meglehetősen szűkös időkeret állhatott a

Ennek megállapítása (vagy legalább felvetése) azért lényeges, hogy Kovács Ágnesnek a történet terjesztésében és (szakmai tekintélye folytán) legitimálásában játszott szerepét meghatározhassuk. A kéziratokkal való kései találkozás azt látszik erősíteni, hogy Kovács Ágnes a kéziratok előéletével (megtalálásuk körülményeivel, pusztulásuk módjával és nagyságával, a megmentésükre tett kísérletekkel) csupán Gergely Pál szóbeli közléseiből tájékozódhatott, a tőle kapott információkban nem kételkedett, miként az általa továbbadott megállapításokat a szakma is általában kritika nélkül átvette, és megkérdőjelezhetetlen tényként forgalmazta tovább.

A következőkben elsőként azt kísérlem meg megmutatni, hogy Gergely Pál és Kovács Ágnes írásaiban e történet különböző elemeinek milyen variánsai fedezhetők fel. Azaz milyen történetváltozatok rekonstruálhatóak arról, hogy mikor, hol, milyen más iratok és milyen körülmények között, milyen mennyiségben és állapotban találták meg a *Vadrózsák*hoz kapcsolható kéziratokat.

A kéziratok felfedezésének időpontja Gergely Pál 1952 körüli feljegyzésében 1949/50 (MTAKK Irod. 4-r. 409/I: belső címoldal sz. n.), 1957-es *Arany János és az Akadémia* című könyvében 1949 (Gergely 1957: 7), 1975-ös cikkeiben 1948–49 tele (Gergely 1975a: 420, 1975b: 110, 1975c: 4), míg az 1981-es, Kovács Ágnes által készített interjúban és az 1978-as cikkében 1949 ősze (MTAKK Ms. 4163/108: 3, Gergely 1978a: 32). Kovács Ágnes mind 1956-os, mind 1961-es szövegében 1949-re teszi a megtalálás időpontját, a második közlésnél pontosítva is azt: „1949-ben, egy szép tavaszi napon” (Kovács 1961: 259).

A folklórgyűjtések lelőhelyéről 1952 körül Gergely Pál azt állította, hogy azok „rég (1828–1880. évi) gazdasági és főttkári irattári anyagok” között voltak (MTAKK Irod. 4-r. 409/I: belső címoldal sz. n.). Ezt pontosította 1952-es tanulmányában és 1957-es könyvében, ahol összefoglalóan („ügyvitelre, gazdasági ügyekre s a tagok irodalmi működésére vonatkozó több ezer irat” – ld. Gergely 1952: 207) és részletesebben is kifejtette, hogy milyen személyek (mint például Széchenyi, Wesselényi, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, a Kisfaludyak, Bajza Jó-

sajtó alá rendezők (különösen Kovács Ágnes) rendelkezésére. Ha az előbbi érvelésemet elfogadjuk, és feltesszük, hogy Kovács Ágnes csupán 1955-ben találkozott a kéziratokkal, akkor egy másik adatot mellé helyezve feltehetjük azt is, hogy a kötet munkálatai még ugyanebben az évben be is fejeződtek. Gergely Pál ugyanis mind a két alkalommal (Gergely P. 1976a: 9, 1978a: 33), amikor a kötet kiadásáról beszél, az 1955-ös évet jelöli meg a megjelenés éveként, amiből én arra következtetek, hogy a szerkesztés munkája abban az évben lezárult, a kötet pedig az év elején jelenhetett meg. (Ennek a feltételezésnek a Magvető Kiadó esetleg meglévő archívumában utána lehetne nézni; én ezt most nem tartottam feladatomnak.)

zsef, Arany János stb.) iratai, levelezése között voltak a különböző népköltési szövegek (például Orbán Balázs, Szél Farkas, Abafi–Kálmány, Hunfalvy Pál, Hege-dűs Sándor, Beke József, Ács Károly stb. gyűjtései – ld. Gergely 1957: 7).

A különböző anyagok nagysága Gergely Pál 1952-es leírásában a következőképpen szerepelt: a „többezer” hivatalos irat között „több mint 6000 lapnyi” népköltési folklórszöveg került elő az akadémiai pincékből (Gergely 1952: 208). Négy évvel később a számok jelentősen megnönek: 1956-ban, Gergely Pál leírásában már az összesen „több mint százezer hivatalos irat” között „tízezernél több lapnyi kéziratos népköltési gyűjtemény” volt megtalálható (Gergely 1956: 183). 1957-ben ugyanaz a folklórszöveg-anyag már „több mint tizenegyezer lapot” tett ki (Gergely 1957: 7). 1975-ben a teljes folklórányagból Krizához „1600 lapnyi” (Gergely 1975a: 420, 1975b: 111), 1978-ban, illetve Kovács Ágnesnél „ezernyolcszáz lapnyi” (Gergely 1978a: 33; Kovács 1956: 448) szöveg volt köthető (azonban ebből le kell vonni a megpenészedett kéziratokat, amelyeknek a számát Gergely Pál a Kriza-anyag harmadára becsüli).⁸

Arról, hogy hogyan és mikor kerültek a kéziratok a pincébe, először 1957-ben nyilatkozott Gergely Pál, amikor azt írta, hogy „ez az egész iratanyag valószínűleg 1885-ben került a pincébe, Arany Lászlónak édesanyja halála után a palotából való kiköltözésekor. A lakással összefüggő hivatali szobákat is újrafestették ekkor, s ezért vitték le az iratok egy részét, melyet aztán a gondatlan gondnokok lent felejtettek” (Gergely 1957: 7). 1958-ban már óvatosabban fogalmazza

⁸ Az *Unitárius Élet* 1953/2. számában valaki név nélkül beszámol Gergely Pál előadásáról. Az ebben szereplő adatok alapján nehéz eldönteni, hogy Gergely Pál állított elég elképesztő valótlanságokat, vagy az előadást hallgató és lejegyző értelmezésével akadtak problémák. Ebben a cikkben az szerepel, hogy a kéziratanyagban „a Kriza által saját kezűleg leírt balladák mintegy 360 lapot tesznek ki. Külön csoportot alkotnak a Krizához küldött mesék, amelyek mintegy 1220 lapot foglalnak el. Ezek szerint mintegy 1880 lap terjedelmű, kétharmad részben kiadatlan népgyűjtési anyag került elő az Akadémia dohos, penészes pincéjéből” (ld. N. N. 1953: 3). Ezután azonban olyan szövegeket is az említett dohos pincében megtalált anyagok közé sorol, amelyek bizonyosan nem onnan kerültek elő, így Kriza János Arany Jánosnak írt levelét egy román népköltészeti gyűjteményről (ld. a levelet: Szakál 2012: 188–193; a levél RAL-számon szerepel az MTAKK-ban), Krizának Toldy Ferenchez írt leveleit (ami szintén korábban, más úton került az Akadémia kéziratárába). Emellett valótlanságokat állít (az előadó vagy a lejegyző) a megtalált levelek tartalmát illetően is. (Például ebben a cikkben az szerepel, mintha az Ürmösy Lajos által Krizának küldött levélben Ürmösy „egy kiadatlan mese nyomára vezetné” Krizát – holott ennek a levélnek nincs népköltészeti vonatkozása: az illető csupán boldog új évet kíván a püspöknek. Máshol Tóth Ferencről, Kriza egyik gyűjtőjéről úgy beszél, mint aki a „szorgalmas gyűjtők sorába tartozott” volna, holott csupán egy nagyon zavaros anekdotát küldött a püspöknek.) Vö. a teljes szöveget: N. N. 1953.

meg ugyanezt: „Az 1880-as években valaminő nagyobb irodai átrendezés és festés során a padlózott pincerészbe szállították” az iratokat (Gergely 1958: 3). Újabb, apró részleteket közöl 1975-ös cikkében – ekkor már kizárólag a *Vadrózsák* szövegeire vonatkozóan: „1885 után ugyanis, midőn özvegy Arany Jánosné halálakor fia kiköltözött a palotából, a volt főtitkári lakásból, a gondnokság levitette a pincébe, s ott is felejtette a kétládányi papírt. Közel hat évtizeden át aludták Csipkerózsika-álmukat a többi népköltési emlékekkel együtt ezek a drága székelvadrózsák!” (Gergely 1975b: 111). A Kovács Ágnes készítette interjúbán már újabb és újabb elemekkel gazdagítva jelenik meg a történet. A folklórgyűjtések – meséli Gergely Pál – „pechünkre úgy kerültek a pincébe, hogy 886-ban Arany Jánosnének a temetése után a fia is kiköltözött az épületből, Arany László, az itt üresen hagyott lakást átalakították – máma már tudós klub lett belőle – átalakították a lakást, ami iratot találtak, azt összekötözték, ládába gyömöszölték és levitték a pincébe [...] az Arany Lászlóék szobájából vagy honnan a pincébe hajtott egy Reinprecht nevű gondnok. Hát azért ez egy herosztrátoszi név, érdemes megemlíteni, hogy egy gondatlan gondnok felejtette a pincében!” (MTAKK Ms. 4163/108: 3, 11–12).⁹ Ezt a nevet 1978-ban is megemlíti: „a volt Arany-lakás átalakítása idején Rainprecht gondnok mindezt levitette az említett pincerészbe, és utódai is ottfelejték. Az altisztek pedig egyre több bútortörmelékkel hordták rájuk, míg a szerencsés véletlen a kezünkre adta ezeket a becses kéziratokat” (Gergely 1978a: 33).

Arról, hogy hol, milyen körülmények között tárolták, és milyen károk érték a kéziratokat (azok között is elsősorban a *Vadrózsák* szövegeit) 1952-ben tényyszerűen csak annyit közölt Gergely Pál, hogy azok „a palota évtizedek óta érintetlen főtitkársági raktárait feltárva” kerültek elő (Gergely 1952: 207). 1956-ban a kéziratok lelőhelyeként „szerencsés véletlen folytán feltárt régi, romos *pincéiket*” (Gergely 1956: 183, kurziválás: Sz. A.), 1957-ben „egy beomlott száraz pincerészt” nevezett meg, ahol „penész és egérrágás által megrongáltan” találta a papírokat (Gergely 1957: 7). 1958-ban az is kiderül, hogy „a padlózott pincerészbe szállított s aztán a bútortörmelékek közt otffelejtett iratok jórésze [...] elpusztult, különösen a nyirkos padlón és falak mellett elhelyezett kötegek” (Gergely 1958: 3). 1975-ben a pincéről megtudhatjuk, hogy az „egy beomlott pince” volt (Gergely 1975a: 420), ahol „egy bútortörmelékes rekeszben” talált rá Gergely Pál

⁹ Az interjúszövegben a magánhangzók hosszúságának írásmódját következetesen (és jelzés nélkül) a mai helyesíráshoz igazítottam. A kurziválás (amellyel Gergely Pál bizonytalanságára szerettem volna felhívni a figyelmet) tőlem származik. Sz. A.

a *Vadrózsák* anyagára (Gergely 1975b: 110). 1978-as cikkében a kéziratok lelőhelyét „pincebeli romkamraként” rajzolja meg (Gergely 1978a: 32).

A kéziratok állapotáról részletesebb képet először szintén az 1975-ös tanulmányában rajzolt. „Visszatérve eme folklórgyűjteményre, sötét pincénk anyagára, annak mintegy harmadrésze menthetetlenül össze volt rothadva a penészgombáktól, mert éppen a nyirkos láda aljára kerültek. Így csak mintegy ezer lapnyi kézirat megmentése volt feladatom, amit boldog örömmel végeztem: éveken át szárítva, formalinozva e lapokat, majd műfajok szerint csoportosítám” (Gergely 1975b: 111). 1975-ben a *Magyar Nemzet*ben már nem csupán a Krizamesék megsemmisüléséről, de Kriza Jánosnak gyűjtőivel való levelezésének pusztulásáról is említést tesz. A „Kriza-anyag legalul volt, mintegy harmadrésze, éppen a népmesék kéziratcsomója, elrohadt a penészgombától, s így menthetlenné vált. »Csupán« ezerlapnyi kézirat megmentése lett feladatom: éveken át formalinozva, lassú szárítással rakosgattam széjjel a könyvtár egyik termében, majd műfajok szerint csoportosítám a papírokat és a Krizához küldött levelek alapján, a folklóranyag kézírataival való egybevetés után sikerült az alá nem írottaknak is megállapítanom beküldőjük nevét, lelőhelyét. [...] Igen gazdag a még mindig kiadatlan közmondás-, népszokás-, kurjantás- és tájszóanyag is, melyből csak szemelvényt adhattunk, de úgy tervezik az erdélyiek, hogy valamennyit kiadják kézírattárunk anyagából. Lelkes gyűjtőtől több száz levelet kaphatott, de ezek is ott pusztultak a láda fenekén” (Gergely 1975c: 4). 1978-ban is „részben már penésztől pusztuló, elrongyolódott kéziratokat” említ, ahol „az irodalmi értékűek tetejére volt öntve [...] a legrégebbi akadémiai számadások, könyvelések anyaga” (Gergely 1978a: 32–33). A Kriza-mesék egy részének megsemmisülését az 1981-ben készített interjúban idézi fel újra, amikor azt mondja, hogy a kéziratokat „összekötözték, ládába gyömöszölték és levitték a pincébe. Alul számlák voltak, azok is elpusztultak részben, de a legnagyobb baj az, hogy a meseanyagot odaöntötték a csupasz földre és éppen a Kriza került alól. Ezért rohadt el a meséknek több mint fele. Talán... nem tudtuk megállapítani, mert ami nincs, nem tudjuk mennyi volt!” (MTAKK Ms. 4163/108: 3–4). Kovács Ágnes mindezt a következőképpen foglalta össze az 1956-os *Székelly Népköltési Gyűjtemény* utószavában: „Az elrongyolódott, penésztől, portól pusztuló papírok csak többszöri szárítás, fertőtlenítés, vasalás után váltak olvashatókká, rendezhetőkké. Évekig tartó munkával sikerült a kéziratok nagy részét megmenteni [...] Munka közben fájdalommal kellett tapasztalni, hogy többszáz penésztől összetapadt lap minden fáradozás ellenére sem tisztítható meg oly mértékben, hogy olvashatóvá váljék, ezek tartalma mindörökre ismeretlen marad számunkra” (Kovács 1956: 448).

A kéziratok megtalálásának körülményeiről nyomtatásban először Kovács Ágnes tájékoztatta a szakmát és az érdeklődő olvasóközönséget 1961-es mesekötetének utószavában. „1949-ben, egy szép tavaszi napon arra lett figyelmes a Magyar Tudományos Akadémia szolgálattevő portása, hogy az épület renoválását végző munkások egy csoportja kosárszámra hord fel valami poros, piszkos kéziratokat a pincéből, s azzal tüzelnek az aszfaltolvasztó kazán alatt. Mint régi tudományos-intézeti munkatársnak sehogyan sem tetszett neki ez a dolog, és sietett az Akadémia kéziratgyűjteményébe, hogy jelentést tegyen róla. A helyszínrre érkező Gergely Pál, a kéziratgyűjtemény helyettes vezetője, megállapította, hogy a portás aggodalma teljesen indokolt; a kihordott kosarak rendkívül értékes anyagot tartalmaztak: a Kisfaludy Társaság hatvanöt éve elveszettnek hitt kéziratok hagyatéka került napvilágra falbontás következtében a pince egyik zugából” (Kovács 1961: 259). Gergely Pál ugyanezt az 1978-as, *Budapest* folyóiratban megjelent cikkében így fogalmazta meg: „Egyik reggel fölrohant irodámba Horváth János, derék öreg kapusunk azzal a hírrel, hogy valami régi papírokat hordanak ki szemétre a napszamosok, a hátsó pincéből. Azonnal lementem, s a padlóköveken szétszórt papírcsomók tetején ismerős kézírásokra tapostam, Arany és kortársai alkotásaira. Az egyik épen maradt udvari helyiségbe, az épp Aranyék által ültetett gesztenyefa melletti altiszti, ún. Kuti-lakásba hozattam föl a részben már összepereszedett kézirat-tömeget, és négy ládába öntettem. Sok évig tartott ezek szétválasztása, kéziratári szakokba osztása” (Gergely 1978a: 32). Utoljára az 1981-es (kéziratban maradt) interjúban meséli el az akkor történeteket, a következőképpen: „49 őszen szól a portás ide nekem, a derék Horváth bácsi, tessék már szaladni, mert itt a munkások a pincébe ássák – új kazánoknak, fűtési kazánoknak helyet kerestek a Duna-part felé, és egy ilyen elzárt rekeszből dobálnak ki papírokat, visznek ide szalonnát sütni. Hát, persze, ész nélkül lementem, óriási szerencsémre, hogy nem volt pénzem nyaralásra menni ősszel, szóval nem volt szabadságom, az épületnek lettem a foglya-rabja. És leállítottam ezt a vandallizmust. Valóban egy kosárral kihajítottak. Éppen azt mondja: Hát ezek csak olyan penészes papírok! – De kérem, ezek között nem kisebb ember volt, mint: Krizának, a Vadrózsák anyagának, második kötetének egy része. Hát, kérem, ezen már nem lehetett segíteni, amit megsütöttek, vagy amit elégettek...” (MTAKK Ms. 4163/108: 3). Gergely Pál halálakor Kovács Ágnes a következőképpen sommázza e történetet és Gergely Pál szerepét a kéziratok megmentésének történetében: „Az épületrenoválást végző munkások az értékes kéziratok egy kis részét elégették ugyan, más részük a portól és penésztől nem volt megtisztogatható (a restaurálási munkákban is részt vett Gergely Pál), mégis felbecsülhetetlen és ma is jórészt teljes bizonyossággal meghatározhatatlan az a hatal-

mas népköltési kézirat-tömeg, mely Arany László kiköltözése után (1886) az Arany-lakásból az épület pincéjébe, s innen Gergely Pál gondossága és ügyszere-tete folytán méltó helyére, az Akadémia Kézirattárába került. Fájlnunk kell, hogy a kéziratgyűjteményben a Gergely Pál által kezdeményezett folklórszakot felosztották” (Kovács 1983: 452).

A fenti történetvariánsok alapján úgy vélem, észrevehetőek bizonyos tendenciák. Az első, ami szembetűnhet, hogy ennek a történetnek alig van állandó, változatok nélküli eleme. Az egyik ilyen biztosnak tekinthető pont, hogy a folklórszövegeket a Főtitkári Hivatal irataival együtt találták meg. A másik állandó elem az, hogy a pincébe való lekerülés idejét Arany László Akadémiáról való kiköltözéséhez köti Gergely Pál. E kettőn túl azonban minden más részlet leírásról leírásra változik. Nincs konszenzus sem abban, hogy mikor történt a kéziratok megtalálása (1948 novemberétől 1950 februárjáig szó van tavaszi, őszi és téli napról is), sem abban, hogy pontosan milyen körülmények között tárolhatták azokat, hogy hogyan fedezték fel, vagy hogy mekkora volt a megtalált korpusz és annak pusztulása.

Látható az a tendencia is, ahogy a történet az idő előrehaladtával egyre szí- nesebbé, részletgazdagabbá válik – mintha az emlékező nem felejtene, hanem újabb és újabb elemet tudna felidézni az egykori történésekből. Szembetűnő az is, hogy a mértéktartóbb, tényszerűbb nyilatkozatok alapvetően az 1950-es évek- hez, illetve az Akadémia sorozatához vagy az Akadémiai Kiadónál megjelent kö- tetéhez kapcsolódnak, míg a néprajzos szakma vagy a tágabb nagyközönség szá- mára közzétett későbbi szövegek sokkal több (egymás mellett olvasva) meseszerű elemet tartalmaznak, s ezeknek a forgalmazásában Kovács Ágnes is aktívan köz- reműködött.

Feltűnő továbbá, hogyha a részleteket egymás mellé helyezzük, akkor nem csupán egy egyre részletesebben elmondott történetet kapunk, hanem sok eset- ben egymást kizáró variánsokat, amelyek óhatatlanul kérdéseket generálnak az olvasóban.

Hogyan kell elképzelni azt a pincét, ami egyszerre száraz, de padlója és falai olyannyira nyirkosak, hogy benne megrohadnak az iratok? Elképzelhető-e, hogy miután behordják az iratokat és elfelejtkeznek róluk, még bútorokat is dobálnak rájuk, ezt követően pedig befalazzák, majd a pince még be is omlik? Elpusztul- hatnak-e a portól a papírok? Van-e egyáltalán por egy befalazott pincében? Mi- ért falazták volna be (mint védendő értékeket) ezeket a senki által nem leltáro- zott kéziratokat? Lehetnek-e egyszerre ládába gyömöszölve a Kriza-mesék és a csupasz földre öntve? Lehetnek-e egyszerre a Kriza-mesék és a számlák is leg- alul? Létezik, hogy Arany László a kiköltözéskor arra sem ügyelt, hogy a Kisfalu-

dy Társaság iratait ne keverjék össze a Főtitkári Hivatal számláival? Elképzelhető az, hogy a Kisfaludy Társaság,¹⁰ aminek saját szobája volt, ahol az anyagait is tárolta, az olvasókat kiszolgált, az anyagait hagyta belekeverni a Főtitkári Hivatal anyagaiba? Arany László vajon valóban a szobájában tárolta volna ezt a több százezres irategyüttest?

Ha el is hisszük, hogy a munkások penészes papírok segítségével sütötték meg a szalonnájukat, vagy azzal működtették az aszfaltolvasztó gépüket, kíváncsiak lehetünk, hogy Gergely Pál honnan tudhatta, hogy a kosárban Kriza-iratok vannak? Honnan ismerhette már 1949-ben ilyen jól Kriza és gyűjtőtársai kézírását? Honnan tudhatta, hogy éppen a meséknek rohadt el éppen a harmada? Sőt, hogy a mesék mellett/alatt még a gyűjtőkkel folytatott levelezés is elrohadt? Honnan tudhatott bármit arról, hogy 1885-ben milyen iratmozgások történtek, hogy kit terhelhet ezért a felelősség, vagy hogy később kik, mit csináltak ugyanezekben a pincékben? Egyáltalán ki volt Gergely Pál, miféle polihisztor vagy akadémiai mindenes lehetett ő, hogy nemcsak megmentette és restaurálta a kéziratokat, de a szövegkiadás munkájában is aktív szerepet vállalt?

Ahhoz, hogy lépésről lépésre be tudjuk bizonyítani azt, hogy Gergely Pál a *Vadrózsák* kéziratai kapcsán maga is mesemondónak állt, és különböző megtörtént és meg nem történt eseményeket gyúrt össze egy alaptörténet több variációjába, sajnos nem áll rendelkezésünkre elegendő forrás. Hiányoznak a Kisfaludy Társaság iktatókönyvei és jegyzőkönyvei közül azok, amelyekből egy esetleges 1885-ös kéziratanyag-mozgást dokumentálni lehetne.¹¹ A Főtitkári Hivatal nem

¹⁰ Bár tudomásom van arról, hogy Olosz Katalin (az ugyanebben a lapszámban megjelenő *A Kriza-hagyaték nyomában* című) cikkében megkérdőjelezi azt, hogy a Kriza-kéziratok a Kisfaludy Társasághoz kerültek, és számomra is elfogadható módon bizonyítja, hogy azok az Akadémia tulajdonát képezhették, mégsem változtatok itt a szövegemen. Ennek egyik oka, hogy jelen írással az elsődleges célom a Gergely Pál-féle konstrukció megingatása volt, annak ismételt egyértelművé tételével, hogy a *Vadrózsák* 20. századi szakirodalmának legtöbb megállapítására nem, vagy alig lehet építeni. Másik okom pedig az, hogy ez az írás is olyan kíván lenni (és szeretném hinni, hogy ez bármelyik tudományos munkára igaz), amely nyitott a továbbgondolásra, és feltárt adataival, megfogalmazott (és sokszor megválaszolatlan) kérdéseivel inspirál is erre.

¹¹ A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyveiről Olosz Katalin véleményét is kikértem (aki nálam sokkal többet kutatott ebben az anyagban). A disszertációbeli szövegem ismeretében a következő választ adta 2016. június 8-i levelében: „1. Az 1880–1890 közötti periódusból hiányoznak az eredeti (kézírásos) jegyzőkönyvek. 2. Ugyanebben a periódusban a Kisfaludy Társaság Évlapjaiban rendszeresen közöltek kivonatokat a Jegyzőkönyvekből. 3. Az Évlapokban 1870-ig nem volt szokás jegyzőkönyvi kivonatokat közölni. Az 1870–1880 közötti időszakból nincsenek feljegyzéseim, így nem tudom, hogy ebben a periódusban közöltek-e vagy sem jegyzőkönyvi kivonatokat. 4. Átböngészve a feljegyzéseimet, egyre

dokumentálta saját iratanyagának mozgását.¹² A háború után előkerült anyagok

valószínűtlenebbnek tűnik, hogy Arany László kiköltözésével valami is lekerült volna a pincébe a Kisfaludy Társaság iratállományából. Gondolom mindezt a következőkért: a) A Kisfaludy Társaság rendszeresen és szabályosan működött az 1880-as években: havi rendszerességgel tartottak felolvasó üléseket, megtartották az évi közgyűlést, fogadták és elbírálásra kiadták a beküldött szépirodalmi műveket, népköltési gyűjtéseket és tanulmányokat. b) Az elbírálásra beérkezett művekből Arany Lászlóhoz csak epikus művek/epikus folklórműfajok (főleg mesék) kerültek, az összes többi kéziratot a mindenkori titkár kezelte és adta ki esetenként bírálatra a megfelelő tagtársnak. Az iktatókönyvek tanúsága szerint a nyolcvanas években Arany Lászlóhoz került kéziratokat, ahogy Arany László elbírálta, vissza is adta a titkárságnak. c) A jegyzőkönyvekből én csupán azokat az adatokat jegyeztem ki, amelyek az erdélyi népköltészetre vonatkoznak. Elvileg tehát lehet esetleges feljegyzés az iratok pincébe szállításáról, gyakorlatilag azonban semmi jelét nem láttatják az iktatókönyvekből és a jegyzőkönyvi kivonatokból készített feljegyzéseim, hogy bármiféle iratmozgatózás történt volna Arany László kiköltözésekor. d) Ha elfogadjuk azt a tételt, amit a *Vadrózsák* II. kötetében vázoltam, hogy Arany Lászlóhoz már csak azok a Krizamesék jutottak el, melyeket Benedek Elek válogatott ki, akkor a pincemese eleve okafogyottá válik, hiszen azok a mesék megvannak az EA-ban. És azok a mesék soha nem kerültek le a pincébe. e) A Kisfaludy Társaság iratanyaga (iktatókönyvek, jegyzőkönyvek, levelezés, népköltési gyűjtések) mindenestől lekerült a pincébe egy adott időpontban. Az az időpont azonban biztosan nem a 80-as években volt. Már csak azért sem, mert az iktatókönyvek, jegyzőkönyvek, levelezés nem Arany Lászlónál volt, hanem a Társaság mindenkori titkáránál, ő kezelte a beérkező leveleket, kéziratokat, ő küldött választ, ő küldte vissza azokat a kéziratokat, amelyek nem kerültek felolvasásra, illetve közlésre. Arany Lászlónál véletlenül maradhettek folklórgyűjtések, melyeket magával vitt kiköltözésekor – s melyeket később visszajuttatott a Kisfaludy Társaságnak. Mindent összevetve úgy látom, hogy a Kriza-hagyaték pincébe kerülésének és Arany László kiköltözésének semmi köze nincs egymáshoz, feltehetően Gergely Pál mondott egy nagyot és »okosat«, és hosszú évtizedeken át mindannyian elhittük ezt neki. Az azonban nem vitás, hogy az 1890-es évek végén – 20. század elején a Kisfaludy Társaság irattárában nagy rendetlenség uralkodhatott: lásd Vikár Béla egyik levelét 1904-ből, melyben arra panaszkodik, hogy a sok évvel korábban kiadásra benyújtott gyűjteményét alig-alig tudta elővadászni a Társaság »lomtárából«. (Lásd: O. K. Népköltészeti gyűjtések Erdélyben a néprajz önálló tudományterületé válásának időszakában (1889–1914) In: Keszeg Vilmos – Szász Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* KJNT, Kolozsvár, 2014. 29–30.)” Itt köszönöm meg ismételten Olosz Katalinnak a mindenkori segítségét. Azonban annyit még hozzáfűznék ehhez és *A Kriza-hagyaték nyomában* című tanulmányhoz (lásd e lapszám 24–25. oldala), hogy magam óvakodnék stabil teóriákat építeni a „lomtár” kifejezésre (azaz erre a Vikár-levelre), mivel fogalmunk sincs, hogy mit értett Vikár Béla *lomtár* alatt, mennyire lehetett az hasonló a Gergely Pál által leírt *romkamrához*, vagy éppen ahhoz a helyzethez, ahogy egy 1949-es jelentés a kéziratállapotát leírja (ennek vonatkozó részletét a tanulmányomban később idézem is: MTA KK Ms. 10295/II: 36).

¹² Gergely Pál leírásait egymás mellé téve sem lehet rekonstruálni, hogy a Főtitkári Hivatal iratai a pincében vagy valahol másutt vészelték volna át a világháborút. Vörösmarty Mihály kéziratái kapcsán azt írja, hogy „a Főtitkári Hivatalban levő, az akadémiai tagságá-

kapcsán a források nagyon szűkszavúan fogalmaznak,¹³ mivel arról, hogy az orosz katonák bizonyos raktárrészeket feldúltak élelem és kincsek után kutatva, akkor nem illet beszélni – így ma azt sem tudjuk pontosan, hogy mely kéziratok semmisültek meg vandalizmusuk következtében.¹⁴ Az Akadémia is csupán a jelentősebb (és mindenképp a leltározott) iratainak mozgását dokumentálta. 1943–44-ben több ütemben került sor az Akadémia értékes anyagainak biztonságba helyezésére (MTAKK K 836/4). Ezek legértékesebb része az Akadémián kívül vészelté át a világháborút. A többi anyag egy részét is több részletben lefordították az Akadémia pincéibe, ahol ezek közül számosat befalaztak, azonban az elhelyezés pontos rendjéről valószínűleg nem maradt fenn forrás. A legrészletesebben (de még így is nagyon elnagyoltan) maga Gergely Pál írt arról, hogy az Akadémián maradt anyag legjelentősebbnek ítélt részét az ún. Glantz-féle betonhordókban helyezték el.¹⁵ Azonban sem a Főtitkári Hivatal anyagairól, sem az akkor még működő Kisfaludy Társaság iratairól, sem a be nem leltározott akadémiai kéziratokról (köztük feltehetően számos folklórgyűjteményről) semmit sem tudunk: nem ismert, hogy összecsomagolták-e a kéziratokat, majd levitték a pincébe, és ha igen, akkor ott hol rejtették el, vagy bent hagyták-e a termekben. A világháborús pusztításról, ha számba vette is a Kisfaludy Társaság, nem maradt fenn írásos nyom, s nem sokkal később (hivatalosan 1952-ben), mikor feloszlatták azt,¹⁶ a Társaság anyagai az Akadémiához kerültek. Ekkor tételes adás-átvételi jegyzőkönyv nem készült; ami fennmaradt, csupán a legértékesebbnek ítélt, ereklyetári anyagokat sorolja fel.¹⁷ Fennmaradt azonban egy 1892-ben kelt levél, amelyben Arany László úgy nyilatkozik a Kisfaludy Társaság titkáranak írva, hogy „régii lomaimat rendezve, több csomag népköltési gyűjteményre akadtam, melyek nagyobb része a Kisfaludy-Társaságtól jutott hozzám. Én már nem rendezem őket többé. Azt hiszem, jó volna a társaság irattárába eltenni, vagy a néprajzi társaságnak adni. Talán fiatalabb erő még turkál bennök. Itt kül-

val összefüggő kéziratok csak a szerencsés véletlennek köszönhetik megmaradásukat, ugyanis a második világháború vége felé nagyrészt kiégett akadémiai palota egyik, megmenekült oldalfolyosóján voltak” elhelyezve. (Vö. Vörösmarty 1977: 621–622).

¹³ Vö. pl. MTAKK RAL 285/1948. (Ezen belül: Jelentés a Kézirattár rendezéséről)

¹⁴ Azonban például a Kisfaludy Társaság jegyzőkönyveiben a hiányok feltehetően nekik köszönhetőek. (Mázi Béla szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm.)

¹⁵ Vö. Gergely 1978a; Gazda 2008: 231. (utóbbi szerző is csupán Gergely Pált hivatkozza)

¹⁶ A Kisfaludy Társaság jogilag nem szűnt meg ezzel.

¹⁷ A Kisfaludy Társaság adás-átvételi jegyzéke belső dokumentum, nincs jelzete.

döm tehát. Bánj velök belátásod szerint.”¹⁸ Bár ennek pontos tartalmáról nem tudunk, de ez önmagában is azt mutatja, hogy a kiköltözése után is maradtak a birtokában népköltészeti gyűjtések kéziratai. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy bár nincs semmi bizonyíték arra, hogy a kéziratok anyag 1885-ben a pincébe került volna, de éppígy arra sincs, hogy nem oda került. Ezért – bár valószínűbbnek tűnik, hogy Gergely Pál egy olyan anyagot talált meg 1949-ben, amit csupán 5 évvel korábban, a háborús események miatt rejtettek el ott – meg kell hagynunk annak a lehetőségét is, hogy valóban a 19. század vége óta ott rejtőző anyagra bukkantak az építkezések során.

Mindezek mellé azonban igyekszem a következőkben néhány megállapítást tenni írott források, illetve egykori és mostani akadémiai kéziratári munkatársak¹⁹ közléseinek a segítségével. Tény, hogy az akadémiai, pincében tárolt kéziratok között volt olyan anyag (például a Vigyázó-féle gazdasági iratok nagy része), ami nyomtalanul eltűnt, és később sem került elő antikváriumból, magángyűjtőtől (ezt tehát akár eltűzelhették), de tudunk olyanról is, amit az orosz katonák szétdobáltak, és ennek jó része megpenészedett (ilyen volt a főtitkári anyag egy része is). Tehát bizonyos, az Akadémia pincéjében tárolt kéziratok sorsának alakulásában szerepe volt mind a tűznek, mind a penésznek, de ez közel sem tekinthető általános jelenségnek.

Tény az is, hogy a pincék, ahova az iratok kerültek (akár iktatatlanul, akár iktatva), tárolásra, raktározásra alkalmasak lehettek; a befalazott anyagok pedig jobb körülmények között kerültek elő a pincéből, mint azok, amelyeket nem vittek le a pincébe, vagy amelyek befalazatlanul vészelték át a háborút. Az Akadémia pincéjében elfalazott könyvanyag előhozatalakor Györkösy Alajos a következő jelentést fogalmazta: „Megnyitottuk az u.n. »boroshordókat«, amelyek az Akadémia pincéjében elfalazott mintegy 30 000 kötetnyi könyvanyagunk elrejtésére szolgáltak. [...] A könyvanyag sértetlenül, teljes épségben került elő s ezzel beigazolódott annak az álláspontnak a helyessége, amelyet 1943–44-ben több ízben kifejezésre juttattam, s amely szerint minden egyéb elrejtési lehetőségnél célszerűbb és eredményesebb volt az elrejtendő könyveknek házon belüli, saját

¹⁸ Vö. Arany László levele a Kisfaludy Társaság valamelyik tisztségviselőjéhez. 1892. október 20. A Kisfaludy Társaság iratai között (jelzete: MTAKK Ms. 5744-231/1892.) Idézi: Olosz 2013: 74.

¹⁹ A Gergely Pál-féle pincetörténet valóságtartalmának megkérdőjelezésében elsősorban Mázi Bélának, az MTAK kéziratára főkönyvtárosának a segítségét kell itt megköszönöm. További kiegészítő adatokkal, emlékekkel segítette a munkámat Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes, a kéziratár nyugalmazott osztályvezetője. Segítségét neki is, ezúton is köszönöm.

pincénkben való elfalazása. Egyébként az elrejtett könyveknek hasznára volt, hogy nem közvetlenül az ostrom után hoztuk fel őket, s nedvességtől, portól is jobban meg voltak óvva odalent, mint a könyvtár fenti, ablaktalan, romos helyiségeiben” (MTAKK Ms. 10295/I: 14).

Emellett egy 1949-es jelentés arról is beszámol, hogy az Akadémia Kézirattárának egy része sem volt a legjobb körülmények között elhelyezve, azonban (a jelentésből úgy tűnik) mégsem következett be penészedés a kéziratok között. „Lényeges változások történtek Kézirattárunk életében. A Könyvtárnak ez az egyik legértékesebb gyűjteménye az elmúlt 2–3 évtized folyamán a lehető legmostohább elbánásban részesült. Hosszú időn át felelős őre sem volt, de még a begyűlt anyag feldolgozatlan csomagjai is – mintegy 50 fm kézirat – kezelhetetlen papiros kötegekben és hozzáférhetetlen ládákban voltak összezsúfolva. A felszerelés legszükségesebb darabjai hiányoztak, növedéknaplót évek óta egyáltalán nem vezettek, a címtárakban jelentős hiányok mutatkoztak, különösen a helyrajzi katalógus igen régi, következetlen és pontatlan volt. Az egész gyűjtemény egy elhanyagolt, szűk és alkalmatlan helyiségben, nyílt, porosodó, kezelhetetlenül magas és túltömött polcokon volt felhalmozva, még a legbecsesebb anyag (a kódexek, középkori oklevelek stb.) sem volt zárt szekrényben elhelyezve” (MTAKK Ms. 10295/II: 36).

Mindezeket túl fontosnak tartom röviden, csupán az itt tárgyalt kérdés szempontjából kitérni Gergely Pál életrajzára is. Gergely Pál 1902-ben született Kolozsváron, az ottani unitárius kollégiumban érettségizett, több újság munkatársa volt, majd 1922-ben a budapesti jogi kar hallgatója lett. Az egyetem befejezése után, 1928-ban került az MTA Főtitkári Hivatalába, először mint gyorsíró, majd mint gyakornok. Itt élte meg a világháborút, ami után mellékállásban az épület gondnoka is lett. 1949-ben²⁰ az Akadémia átszervezése során saját kérésére (Gergely 1978a: 33) a Főtitkári Hivatalból a Kézirattárba helyezték.²¹ Ezek az életrajzi adatok alapján annyit biztosan kijelenthetünk, hogy Gergely Pál vég-

²⁰ A különös az, hogy az 1949–50-es kézirattári munkatervben a neve nem szerepel. Ebben részletesen, napra lebontva található, hogy melyik munkatárs milyen feladatot látott el a különböző helyszíneken. (Ld. MTAKK K 911.) Emellett nem szerepel a könyvtár dolgozóinak kimutatásában az 1948–50. közötti időszakról készített jelentésben sem. (Ld. MTAKK Ms. 10295/II: 47–49.) Emiatt én megkérdőjelezném a Gergely Pálról megemlékező F. Csanak Dóra információját, s azt gondolom, Gergely Pál kicsit később, 1950 elején kerülhetett a Kézirattár állományába. Az 1950. januári fizetési listán (a 2. legmagasabb fizetéssel Voinovich Géza után) és az esküt tevő könyvtári dolgozók között már szerepel (ld. MTAKK RAL 299/1949).

²¹ Életrajzi adatait vö. Csanak 1983: 306; Markó (főszerk.) 2001: 987.

zetsége szerint sem a folklorisztikához, sem az irodalomtudományhoz nem ért-
hetett, és a kéziratok megtalálásának idején feltehetően még nem tudományos
beosztásban dolgozott. Tehát sem Kriza János, sem más folklórgyűjtő kézírását
sem ismerhette, s feltehetően a Kisfaludy Társaság iratait sem kutatta az 1930-as
években, hogy megtudja, mi történt az iratokkal az 1880-as években.²² Azonban
azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bár Gergely Pált választott hivatása
nem az irodalomhoz kötötte, életében az irodalom (különösen az erdélyi magyar
irodalom) kiemelten fontos szerepet töltött az be. Az újságíró, irodalomszervező
Sütő-Nagy László is kiemeli a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom-
ról szóló visszaemlékezésében Gergely Pál személyét: „Közöttük [ti. a fiatalok
között] első helyen kell említenünk Gergely Pál irodalmi és tudományos hangvé-
telű ismertetéseit” (MTAKK Ms. 1060: 564). Gergely Pál otthonosan mozgott az
erdélyi magyar irodalomban, a legtöbb író, költőt jól ismerhette – erről tanús-
kodnak mind bizonyos publikációi (pl. Gergely 1976b), mind a *Híd* című folyó-
irat 1927-es megalapítása és a mögötte kitapintható kapcsolati háló (vö. pl. Ger-
gely 1979b). Emellett egyértelműen dokumentálható Gergely Pálnak az a
hatalmas elszántsága, amivel a kéziratmentés a korszakban szomorúan aktuális
feladatát ellátni igyekezett.²³

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Gergely Pál anekdotázó kedvét
még F. Csanak Dóra irodalomtörténész, az MTA Kézirattárának későbbi vezető-
je is kiemelte nekrológiájában (Csanak 1983. 306). Azok, akik ismerték, úgy emlé-
keznek rá, mint nagy mesélőre, aki igen élénk fantáziával rendelkezett, és szeret-
te az eseményeket megszínesítve előadni. A történeteinek minden esetben volt
valamilyen valóságmagja, de általában sok más részletében eltávolodott a meg-
történt eseményektől és azok inkább képzeletének voltak a szüleményei. Ezért is
nevezték tréfásan *ezredesnek*, arra utalva, hogy csak minden ezredik szavát lehe-
tett elhinni. Mindezek alapján úgy vélem, annyi bizonyosan kijelenthető, hogy a

²² Az azonban lehetséges, hogy Voinovich Gézával együtt dolgozva tőle kaphatott
olyan információkat, amelyek a kéziratok lekerülésével is kapcsolatban voltak. Voinovich
Géza, az Akadémia főtitkára ugyanis 1905-ben vette feleségül Arany László özvegyét.

²³ Vö. a Vikár-hagyaték történetét: Gergely 1971: 416, a Kriza-hagyaték kapcsán Ger-
gely 1979a, illetve MTAKK Ms. 5088/145: 1; általánosan: Gergely 1976b, 1978b. (Itt hív-
nám fel a figyelmet arra az újabb tévedésre okot adó lehetőségre, hogy Gergely Pál figyel-
mét a Vikár-kéziratokra egy Faragó József nevű kollegája hívta fel, aki a világháború utáni
években szintén az Akadémia Kézirattárában teljesített szolgálatot, de (tudtommal) sem-
mi köze sincs az erdélyi folklorista Faragó Józsefhez. Ez pl. Domokos Mariann kiváló
munkájában sincs egyértelműsítve, vö. Domokos 2015. 90.)

forrásokkal alá nem támasztott kijelentései tekintetében Gergely Pál kevésbé tartható megbízható forrásnak.

Az eddig ismertetett mindössze feltételezésekre (vagy gyanúra) lehetőséget adó töredékadatokon túl az egyetlen igazán döntő érv, amely erőteljesebben megingatja Gergely Pál teóriáját, és amely amellett szól, hogy a *Vadrózsák*hoz köthető kéziratok megtalálásának ennyire kalandos volta csupán Gergely Pál fantáziájának köszönhető, hogy a Kriza János neve alatt katalogizált anyagban csupán két olyan lapot (MTAKK Irod. 4-r. 413: 41–44) találhatunk, amelyekről elképzelhető, hogy esetleg penész nyomait kellett eltávolítani róluk. Márpedig ha a penész megtámad egy 1600/1800 oldalas, egymásra halmozott iratanyagot és az – Gergely Pál leírása szerint – alulról halad felfelé, még ha el is pusztít belőle 500 oldalt annyira, hogy az szétporlad, és megmentése lehetetlenné válik, a maradék 1100 oldalon is számos nyomot kell hagynia a penésznek. Azaz több tíz vagy száz olyan oldalnak kellene lennie, amit félig tett tönkre a penész, aminek még a tetejét sikerült megmenteni, de a közepén az írást eltüntette a penész, és kellene lenniük olyan oldalaknak is, amelyek teljesen olvashatóak, de halványan feltűnik a penész valamikori jelenléte. Azonban mindez a *Vadrózsák* anyagában nem érhető tetten.²⁴ Ez alapján pedig majdnem biztosan ki kell jelentenünk, hogy csupán meseszerű feltételezés az, hogy a *Vadrózsák* Pestre került részének harmada megsemmisült volna. Ugyanígy a megkérdőjelezhető az is, hogy az a Gergely Pál, aki később egybekötötte Kriza János gyűjtőinek kézirateit Arany Juliska, Gyulai Pál és mások kézirataival, a tüzelő munkások kezében felismerte volna, hogy azok éppen a *Vadrózsák* II. kötetével készülnek szalonnát sütni...

Összegezve az eddig elmondottakat, annyit jelenthetünk ki bizonyosan, hogy újabb források előkerüléséig is kellő fenntartással érdemes kezelni Gergely Pál kijelentéseit,²⁵ s mindazokat a megfogalmazásokat, amelyek csupán az ő információira támaszkodnak. A Kriza-hagyaték szempontjából pedig – mindad-

²⁴ Elképzelésemet egyeztettem Molnár Lehellel, a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának vezetőjével, segítségét ezúton is köszönöm. Emellett a *Vadrózsák*-kéziratok foltos, számba jöhető lapjait ellenőrzésképpen megmutattam Mázi Bélának is, aki a fent leírtakat erősítette meg. Segítségét itt is köszönöm.

²⁵ Gergely Pál és Kovács Ágnes forráskezelésével kapcsolatos további kritikai megjegyzések részletes kifejtése szétfeszítené a mostani dolgozat kereteit, így mind a *Székelly Nép-költési Gyűjtemény* sajtó alá rendezésének kritikája, mind Kovács Ágnes meglehetősen szabad forráskezelése a *Vadrózsák* mesegyűjtőinek kapcsán, mind Gergely Pál 1979-ben, a *Múzeumi Kurír*ban megjelent (pontos hivatkozást nélkülöző) írása (ld. Gergely 1979a) miatti kutatóssorozat leírása egy másik dolgozat témája lesz.

dig, míg más forrás²⁶ ezt esetleg meg nem cáfolja – Gergely Pál és Kovács Ágnes²⁷

²⁶ Úgy vélem, hogy a kérdés további árnyalásához számos úton lehetne továbbhaladni. Ezek egyike az Olosz Katalin választotta út: a kéziratok Kisfaludy Társasághoz vagy Akadémiához kerülésének, illetve Kovács Ágnes a történetkonstruálásban betöltött szerepének tisztázására tett kísérlet. Az elsőhöz újabb adatokat a jelenleg akadémiai belső iratanyag esetleges kutathatóvá válásával lehetne nyerni (ld. a Berlász Jenő által többször hivatkozott kéziratári adminisztratív iratok, pl. Berlász 1957: 15. 41. lj.). Kovács Ágnes kapcsán az MTA BTK Néprajztudományi Intézetben található Kovács Ágnes-hagyaték mélyebb feltárása hozhat újabb eredményeket. Ezek mellett a többi (*Vadrózsákkal* együtt megtalált) népköltészeti gyűjtemény sorsának pontos feltárása és ezekkel összefüggésben az Akadémia és a Kisfaludy Társaság kapcsolatának kéziratvándorlás szempontú vizsgálata is vezethet esetleg újabb eredményekhez. Továbbá érdemes lenne megkeresni esetleg azt a fotóanyagot, amelyből néhány darabot a *Budapest* folyóirat közölt Gergely Pál írásának illusztrációjaként. Ezek a korabeli fotókon az akadémiai pincék láthatók, a fényképész Siklós Péter volt.

²⁷ Olosz Katalinnak *A Kriza-hagyaték nyomában* címmel ugyanitt megjelenő írásában kifejtett azon véleményével, hogy a pincetörténet megkonstruálásáért és meseszerűvé válásáért Kovács Ágneset terhelné nagyobb felelősség, magam nem értek egyet. Én ezt a történetet a következőképpen képzelem el (azaz a megismert források alapján magam úgy töltöttem ki a hiátusokat a forrásokkal alátámasztható adatok között, hogy): adott egy, a történeteket előszeretettel továbbszínező, továbbmesélő, anekdotázó, magát kissé talán háttérbe szorítottnak érző (amelynek lehetett némi alapja, hiszen a kéziratárban jeles irodalomtörténészek és könyvtárosok között dolgozott magas fizetésért szakmán kívüliként), de alapvetően kellemes társasági ember, akinek lehetősége volt belekerülni egy olyan fontos szakmai munkába, amire feltehetően más nemigen tartott igényt (és itt megint vitakoznék Olosz Katalinnal: az Akadémia számára, bármennyire szépítjük is, ezek a leltározatlan össze-visszaságban lévő folklórgyűjtemények nem jelentettek különösebb értéket, a folklór nem volt összehasonlítható sem a kódexekkel, sem bármelyik költő hagyatékával). S mint minden mást, Gergely Pál ezeknek a kéziratoknak a megtalálás-történetét is egyre színesebben adta elő. Gergely Pál kompilációjának akár minden eleme igaz lehetett (voltak tűz és penész által elpusztult kéziratok, ládába gyömöszöltek és csupasz földön heverők, voltak, amelyeket formalizálni és szárítani kellett, volt befalazott raktár és bútortörmelék közt megtalált iratok – csak éppen ezeknek nagyon kis része érinthette a Kriza-iratokat. Én alapvetően úgy gondolom (és igazolni természetesen nem tudom), hogy Kovács Ágnes későn került bele ebbe a munkába, mikorra Gergely Pál szép, színes narratívája a kéziratokról már készen állt, s ebben a megismert alaptörténetben Kovács Ágnes nem kértelkedett, mivel viszonyát Gergely Pálhoz, azaz Pali bácsihoz a szeretet és nem a kételkedő kritika határozta meg. Azt elképzelhetőnek látom, hogy a történet egyes elemeit a maga szaktudása szerint kitoldozta (véleményem szerint nem a mesélés kedvéért, hanem legfeljebb a (korszakban egyes tudósok által kedvelt) kerek történet elérése érdekében. Mindezzel azonban úgy vélem, nincs különösebb jelentősége, hogy a történet egyes elemei kitől származnak, csupán az a fontos, hogy erre a történetre úgy tekintsünk, mint egy részben vagy majdnem teljesen fikciós műalkotásra, és tisztán lássuk, hogy mely elemei támaszthatók alá forrásokkal, melyekre lehet építkezni a későbbiekben is.

kijelentését a kéziratok elégerséről és megpenészedéséről figyelmen kívül hagyjuk, s a jelenleg Pesten (az Akadémia Kézirattárában és a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában) megtalálható korpuszt úgy kezeljük, mint ami nagyjából mindazt tartalmazza, amit Kriza halála után Kolozsvárról folklórgyűjteményként Pestre küldtek.

Felhasznált irodalom

AJÖM XIV.

1964 *Arany János összes művei. Hivatali iratok 2.* Összeállította és a jegyzeteket készítette: GERGELY Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BERLÁSZ Jenő

1957 *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása.* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai, 4.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

CSANAK Dóra, F.

1983 Gergely Pál (1902–1982) *Magyar Könyvszemle* XCIX. (3) 306–307.

DOMOKOS Mariann

2004 *Kriza János népköltési gyűjtéséről. Kutatási módszertan és műfajelmélet a folklorisztika tudománnyá válásának időszakában.* Kézirat. [Szakdolgozat, ELTE BTK Néprajzi Intézet, Folklore Tanszék]

2007 Kriza János mesegyűjtése és a Vadrózsák. In: AMBRUS Vilmos – SCHWARCZ Gyöngyi (szerk.): *Változó folklór. Tanulmányok Verebélyi Kincső tiszteletére.* ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 195–209.

2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit

2009 Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László *Eredeti népmesék* című művének kritikai kiadásáról. In: *Ethno-Lore* XXVI. Szerk BERTA Péter. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 3–77.

FARAGÓ József

1967 Lőrinczi Elek árkosi népmesegyűjtése. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XI. (1) 49–60.

1971 Kriza János és a Vadrózsák. In: ANTAL Árpád – FARAGÓ József – SZABÓ T. Attila: *Kriza János. Antal Árpád, Faragó József, Szabó T. Attila három tanulmánya.* Második, átdolgozott kiadás. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 57–176.

GAZDA István

- 2008 Az akadémikus melegre vágyik. A főtitkár rímmentes napjai. Arany Jánosról. In: FORRAI Judit et al. (szerk.) *Ditor ut ditem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára*. Magyar Orvostörténelmi Társaság – Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténelmi Intézet, Budapest, 207–233.

GERGELY Pál

- 1952 A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának újabban megszerzett vagy feltárt kéziratairól. *Ethnographia* LXIII. 207–208.
- 1956 Vörösmarty Mihály ismeretlen kéziratai a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* IX. (1–2) 183–193.
- 1957 *Arany János és az Akadémia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1958 *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában*. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai, 9.) Akadémiai Kiadó, Budapest. [http://real-eod.mtak.hu/174/1/KIADV_009.pdf. Megtekintve: 2016. 03. 10.]
- 1971 Vikár Béla mint folklorista. *Ethnographia* LXXXII. (3) 412–417.
- 1975a Kriza János halálának centenáriuma. *Ethnographia* LXXXVI. (2–3) 418–422.
- 1975b A Vadrózsák második kötete. *Keresztény Magvető* LXXXI. (2–3) 110–113.
- 1975c Száz éve halt meg Kriza János. *Magyar Nemzet* XXXI. (72) 4.
- 1976a Népdalok, népmesék az Akadémia kézirattárában. *Magyar Nemzet* XXXII. (169) 9.
- 1976b Két ismeretlen Szabó Dezső-levél. *Irodalomtörténet* LVIII. (3) 744–745.
- 1978a Az Akadémia pincéi. *Budapest* XVI. (4) 31–33.
- 1978b Kincseletek lomtárakból. *Magyar Nemzet* XXXIV. (87) 5.
- 1979a Kriza János kiadatlan feljegyzéseiből. *Múzeumi Kurír* III. (9) 8–13.
- 1979b Az első budapest Híd folyóirat emléktárából. *Irodalomtörténet* LXI. (3) 608–624.

KOVÁCS Ágnes

- 1956 Utószó. In: KRIZA János: *Székely Népköltési Gyűjtemény*. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratot hagyatékából. A verses részt GERGELY Pál, a meséket KOVÁCS Ágnes gondozta. Magvető Könyvkiadó, Budapest, II. 447–456.
- 1961 Kriza János meséi. In: KRIZA János: *Az álomlátó fiú. Székely népmesék*. Magyar Nők Országos Tanácsa – Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 259–266.

1969 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. I. Arany László magyar népmesegyűjteménye. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* II–III. 177–214.

1983 Búcsú Gergely Páltól. *Ethnographia* XCIV. (3) 452.

KRÍZA Ildikó

1987 Előszó az 1987. évi kiadáshoz. In: KRÍZA János: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény.* (Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata) Akadémiai Kiadó, Budapest, I–XIV.

2001 Kriza János helye a magyar művelődésben. Kriza Jánosra emlékezve 190 év után. *Keresztény Magvető* CVII. (3–4) 219–230.

KRÍZA János

1956 *Székely Népköltési Gyűjtemény.* Összesítő válogatás a kiadott és kéziratos hagyatékból. A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta. I–II. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

MARKÓ László (főszerk.)

2001 Gergely Pál. In: *Új magyar életrajzi lexikon.* II. D–Gy. Magyar Könyvklub, Budapest, 987.

OLOSZ Katalin

2013 Történet egy százötven évig készülő könyvről. In: KRÍZA János: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok.* Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi OLOSZ Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 17–89.

2014 Kriza-hagyaték a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában. *Ethnographia* CXXV. (2) 266–278.

SZAKÁL Anna

2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez.* A szétszóródott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi SZAKÁL Anna. (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 6; Kriza Könyvtár) Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár.

VÖRÖSMARTY Mihály

1977 *Publicisztikai írások.* Sajtó alá rendezte SOLT Andor és FEHÉR Géza. *Akadémiai és Kisfaludy-Társasági iratok.* Sajtó alá rendezte GERGELY Pál. (Vörösmarty Mihály összes művei, 16.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

[N. N.]

1953 Kriza János ismeretlen kéziratgyűjteménye. *Unitárius Élet* VII. (2) 3–4.

Kéziratos források

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (= MTAKK)

MTAKK Irod. 4-r. 409/I. Kriza János gyűjteménye. Mesék, találós mesék, versek és népdalok

MTAKK Irod. 4-r. 413. Kriza János nyelvjárási jegyzetei

MTAKK K 836/4. A II. világháború elől elrejtett kéziratok és könyvek lajstromai 1943/44-ből

MTAKK K 911. A MTA Könyvtárának munkanaplója 1948. okt. 1. – 1950. febr. 25.

MTAKK Ms. 1060. S. Nagy László: Az erdélyi, majd romániai magyar irodalom történelmi kialakulása. Egy irodalmi szerkesztő emlékei, történelmi és társadalmi följegyzései, tanuvallomása. [gépirat]

MTAKK Ms. 4163/108. Kovács Ágnes beszélgetése Gergely Pállal 1981. március 23-án. [gépirat]

MTAKK Ms. 5088/145–181. Erdélyi községek helynevei. Néprajzi gyűjtemény, tájszógyűjtemény.

MTAKK Ms. 10295/I. Jelentések az Akadémiai Könyvtár állapotáról az 1945–47. években

MTAKK Ms. 10295/II. Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának 1948. október. 1-től 1950. március 1-ig végzett munkájáról. Összeállította: dr. Keresztury Dezső, az MTA főkönyvtárnoka

MTAKK RAL 285/1948. Könyvtári iratok

MTAKK RAL 299/1949. Vegyes könyvtári iratok